KAPITOLA 6.

PRAVĚKÝ ZPŮSOB ŽIVOTA

Když se — přibližně před deseti tisíci lety — vynořily první náznaky zemědělství, byl to začátek ústupu lovecko-sběračského způsobu života, který naplňoval historii lidstva dva milióny let a možná ještě déle. Zprvu byl ústup pomalý, ale jak ubíhal čas, nabíral na rychlosti. Evoluční síly, které v období pozdního pliocénu a pleistocénu modelovaly lidskou mysl a tvarovaly naši psychiku i naši společenskou zodpovědnost, jsou síly spjaté s loveckým a sběračským způsobem života natolik, že svůj dnešní technicky vyspělý a společensky rozdělený svět nahlížíme ještě mozky sběračů a lovců.

Chceme-li pochopit podstatu dávného způsobu lidského života, bylo by nerozumné pominout poučení, které nám nabízejí současné technicky nevyspělé společnosti. Ne že by společenství dnešních lovců a sběračů byla fosilními společnostmi, jejichž způsob života ustrnul na dávném a primitivním stupni. Jsou to moderní lidské bytosti, ale jejich životní styl sahá svými kořeny až k samým začátkům lidství. Ve světové populaci, která čítá téměř čtyři a půl miliardy lidí, je jich už jen několik set tisíc.

Co můžeme očekávat od zkoumání těchto lidí? Jaká poučení o základních složkách lidství nám mohou poskytnout?

Chceme vědět, které okolnosti a jaké skutečnosti ovlivňují organizované společenství lovců a sběračů, jaké hodnoty ti lidé

vyznávají, jaké intelektuální schopnosti, fyzické dovednosti, společenské uspořádání musí mít, aby je lovecké a sběračské hospodaření uživilo, a jaké jsou jejich vztahy k okolnímu světu.

Právě tyto otázky měl na mysli americký antropolog Napoleon Chagnon, když se před více než deseti lety, hluboce sehnutý, téměř plazil pod nízkým vchodem do vesnice Yanomamů. Indiáni Yanomamo mají příbytky v hlubokých lesích na obou stranách hranic mezi jižní Venezuelou a severní Brazílií. Živí se lovem, sběrem a zemědělstvím: loví velmi mnoho živočichů od ještěrek až po opice (obvykle jen s malým úspěchem), sbírají houby, kořínky, ořechy, ovoce a bobule, které rostou v lese, ale závislí jsou hlavně na tom, co vypěstují v „zahradě" vesnice; jsou to zejména banány a jiná zelenina. (Banány se jedí zelené, pečou se a zastupují skutečně zeleninu.) Chagnon toho o Indiánech Yanomamo, o lidech, s nimiž měl žít osmnáct měsíců, moc nevěděl; první setkání ho pěkně šokovalo: ještě sehnutý, jak prolézal nízkým vchodem do indiánské vesnice, uviděl nad sebou „tucet robustních, nahých, špinavých a ohyzdných mužů, kteří proti příchozímu mířili oštěpy připravenými k útoku. Mezi dolním rtem a zuby měli nacpané velké smotky zeleného tabáku, a tak vypadali ještě ohyzdnější, a z nosů jim visel nebo odkapával zelený sliz... Byl jsem úplně vyděšený. Co je to za přivítání... ?" Později je Chagnon pasoval na „zuřivý lid", protože agrese je hlavní složkou jejich kultury, a Indiáni Yanomamo jsou jí zcela oddáni.

V době, kdy se Chagnon pokoušel pochopit kulturní imperativy Indiánů Yanomamo, vydala se jiná skupina vědců studovat společenskou organizaci, život a základní ekonomické vztahy u pravých sběračů a lovců z kmene !Kungů. Tento kmen patří k Sánům a žije na severu státu Botswana, v oblasti zvané Dobe.*

* Sánové !Kung a jejich sousedé Sánové G/wi používají v řeči takzvané mlaskavky. Znaménko ! označuje zvuk alveolárně-palatální, produkovaný tak, že se nejprve jazyk přitiskne pevně k tvrdému patru a pak se prudce odtrhne. Výsledkem je hlasité prásknutí. Znaménko / označuje dentální mlasknutí — jazyk se přitiskne proti zadní straně horních zubů a pak se rychle uvolní. Přitom vydá zvuk „tsk", podobný tomu, kterým vyjadřujeme nelibost nebo někoho chceme pokárat.

Je to severní výběžek pouště Kalahari a obyvatelé tu žijí z toho, co příroda nabízí: loví zvířata (opět s pochybným výsledkem), sbírají ořechy a kořínky a jiné jedlé části rostlin, ale nepěstují nic — snad jenom s výjimkou zahálky. Antropologové Richard Lee a Irven DeVore zorganizovali tak pečlivé studium, že se !Kungové stali jakýmsi modelem pro všechno, čím jsou praví lovci a sběrači. !Kungové byli nazváni „mírným lidem", a opravdu takoví jsou: je to zřejmé na první pohled.

„Mírný lid" patří k pravým lovcům-sběračům, „zuřivý lid" doplňuje lov a sběračství omezeným zemědělstvím, a tak se některá srovnání mezi těmi dvěma společnostmi hodí na ekonomický a kulturní přechod, který naši předci zahájili asi před deseti tisíci lety, když postupně opouštěli způsob života lovců-sběračů a stávali se závislými na zemědělství. Některé rozdíly těchto dvou životních stylů a rozdíly v mentalitě lidí, které z nich vyplývají, chceme ukázat v poslední kapitole; teď nás spíš zajímají obecné znaky technologicky jednoduchého života.

Tradičně se má za to, že společnosti lovců-sběračů jsou organizovány způsobem, který antropologové s oblibou označují jako „patrilokální tlupy". Pro takové uspořádání platí tři základní pravidla: za prvé, nikdo si nesmí vzít muže či ženu z vlastní tlupy, ale musí si vyhledat partnera jinde; za druhé, žena, která se vdala, musí následovat svého muže do jeho tlupy; za třetí, každá tlupa vlastní přesně vyznačené území, které také tvrdě hájí. Celkově z toho vzniká dojem neměnného vzorku společensky stálých skupin, kterým vládnou muži; někdy se tlupy označují jako hordy; každá žije z toho, co přidělené území nabízí. Je to pěkná a úhledná představa.

Jak už většinou „tradiční" představy bývají, je i tato poplatná požadavkům vytříbenosti a teoretické šabloně; na pravdu se ohlíží méně. Některé prvky patrilokálních tlup se sice na společnost lovců-sběračů hodí, ale celá představa je tak, jak se předkládá, nepružná a příliš dogmatická. Je už jasné, že převážná většina lovecko-sběračských společností žije v poměrně otevřených skupinách a že sousedící tlupy sdílejí území, která se překrývají

a mění. Tato pravidla zachovávají lovci-sběrači všude na světě, ať žijí na vyprahlých pouštích jižní Afriky, nebo v mrazivých pustinách Arktidy, a mají pro to velmi pádné důvody. Volnost v uspořádání skupin a pružnost hranic území přinášejí podstatné společenské i ekonomické výhody: napětí a neshody mezi tlupami se dají řešit pohotově a včas; místní přebytky zdrojů potravy může využívat více skupin, protože jejich území se překrývají, a tak se zabrání katastrofě, je-li naopak někde místní nedostatek. V odborném žargonu biologů se praví, že flexibilita je sociálně i ekologicky adaptivní; znamená to, že taková pružnost umožňuje lidem, aby se přizpůsobili společenským i přírodním podmínkám, v nichž žijí.

Základem soudržnosti těchto lidí uvnitř jednotlivých tlup i mezi nimi je jejich příbuznost. Sdílení a spolupráce pak jsou hlavními rysy jejich chování, a právě ty umožňují, aby celý systém běžel hladce. Tyto skutečnosti jsou základní u Indiánů Yanomamo i u !Kungů, jakkoli jsou rozdílné jejich kulturní hodnoty — na jedné straně bojechtivost, na druhé mírumilovnost.

!Kungové žijí v jižní Africe nejméně deset tisíc, ale možná už celých padesát tisíc let. A pokud to dovedeme odhadnout, je dnešní způsob života !Kungů velmi podobný životu jejich předchůdců před tisíci lety. !Kungové a jejich sousedé nežijí v tvrdých podmínkách Kalahari proto, že by je do okrajových oblastí pouště vytlačili evropští kolonizátoři; žili tam vždycky. Před příchodem holandských kolonizátorů v padesátých letech 17. stol. však Sánům patřilo celé území jižní Afriky, od údolí řeky Zambezi až po mys Dobré naděje. Holanďané je vyhladili — s výjimkou těch, kteří žili v poušti Kalahari, v dnešních státech Botswana, Namibie (protiprávně okupované Jihoafrickou republikou) a Angola. Právě Holanďané dali Sánům urážlivý název Křováci; je to termín, který by se už dál neměl užívat.

Život !Kungů určuje nevyhnutelně voda, nebo spíš její nedostatek. Aby byla vždycky pohotově, to musela být i první starost raných hominidů, ne proto, že by si ji byli museli vynucovat na půdě stejně vyprahlé jako Kalahari, ale protože asi neměli dost

nádob na přenášení tekutin. Od června do září na severu Kalahari nikdy neprší; v té době se !Kungové shromažďují v poměrně velkých táborech kolem osmi nevysychajících vodních zdrojů, které v oblasti Dobe jsou. V horkých letních měsících, od října do května, zaplní sporé deště mělké prohlubeniny mezi dunami a dutiny ořechovníků mongongo. Jinak vyprahlá krajina se tu a tam zaleskne přechodnými vodními nádržemi, a tehdy se !Kungové rozptýlí do menších tlup asi po pětadvaceti lidech. Každá skupina pak táboří několik týdnů poblíž některé z dočasných oáz a poté se přestěhuje k další. Součástí různých populárních mýtů o lidu !Kung je představa, že z místa na místo je žene hlad a všeobecné strádání, ale to je představa falešná. Lovci-sběrači mění pravidelně tábořiště, aby (obvykle je to poměrně blízko) využili čerstvé zdroje potravy jinde — je to jejich způsob života.

Zajímavým protikladem je život Sánů z kmene G/wi, kteří obývají ještě sušší část pouště Kalahari; od oblasti Dobe je vzdálena asi 480 km. Shromažďují a rozptylují se v přesně opačném rytmu než jejich severní bratranci: scházejí se v období srážek (kdy se naopak !Kungové rozcházejí) a rozdělují se s koncem dešťů (právě když se !Kungové shromažďují). Ekologický důvod počínání lidu G/wi je jasný: na rozdíl od !Kungů nemají stálé zdroje vody a většinu roku tráví v malých skupinách, jejichž jediným zdrojem vody je hořký meloun tsamma a plody sukulentních rostlin (G/wi jsou pravděpodobně jediní lidé na zeměkouli, kteří mohou tak dlouho žít bez vody, kterou by mohli pít). V krátkém období dešťů se asi na šest až osm týdnů naplní sezónní nádrže vodou a Sánové G/wi se shromáždí do větších tlup.

Společenských důvodů pro takové shromažďování je několik: za prvé se setká mnoho lidí a všichni se mohou stýkat a bavit, a to tito lidé milují; zároveň se obnovují svazky, které udržují kmenovou pospolitost, a zabrání se tak izolaci jednotlivých skupin. Za druhé se může měnit složení tlup: mohou se rozdělit nebo naopak spojit, rodiny mohou přejít z jedné skupiny do jiné. Právě toto přeskupování Sánů G/wi je základním mechanismem, který zmírňuje společenská napětí: dovoluje lidem různého názoru, aby se rozešli, a těm, kteří jsou si blízcí, aby se spojili. A chce-li být nějaká rodina pohromadě s jinou rodinou prostě jen proto, že si lépe vyhovují, přesunům nic nebrání.

Potřeba pružných skupin je v každém případě zakotvena v psychice lovců-sběračů tak hluboko, že jsou, zdá se, schopni klamat sami sebe, jen aby ji mohli realizovat. Příkladem nám může být zpráva, kterou podal Colin Turnbull o Pygmejích Mbuti. Tito lovci žijí v konžském pralese Ituri a někteří loví se sítěmi; to vyžaduje součinnost asi šesti rodin. Skupiny jsou proto velké. Když ale přijde medová sezóna s nabídkou sladkého zlata, které všichni milují — nejedí jenom med, jedí celé voskové plástve i s živými larvami —, rozdělí se velké skupiny do malých jednotek a každá hledá na svou pěst. Říkají, že v té době je lov tak bohatý, že mohou chytat zvířata do rukou. Po medových hodech se zase zformují do původních velkých tlup, aby mohli lovit sítěmi. Přitom se vzájemně ujišťují, že rozpory a neshody předchozí lovecké sezóny pominuly, neboť jejich původci se prý připojili k jiným skupinám. To se děje bez jakýchkoli formalit — mechanismus pracuje podle jakési tiché dohody.

Mbuti, kteří loví luky a šípy, dělají přesný opak v přesně stejné situaci a udávají naprosto opačné důvody. Lukem a šípem se loví v malých skupinách; Mbuti loví rádi ve třech, protože, jak říkají, tak mají nejlepší úlovky. Když ale přijde medová sezóna, tvoří velké skupiny a tvrdí, že zvěře je málo a že něco uloví jen při největší spolupráci. Tak se opět může měnit vnitřní skladba skupin a odstraní se jakýkoli antagonismus. Jak Turnbull zjistil, bohatost zvěře a podmínky pro lov se v průběhu medové sezóny přitom moc nemění, pokud nejsou úplně stejné!

Thomas Hobbes, filozof osmnáctého století, popsal život primitivních lidí jako „odporný, surový a krátký". Tuto filozofovu představu vztáhli mnozí i na fyzický vzhled našich předků; ale v nedávných letech jsme získali dost fosilního materiálu, abychom dokázali, že taková představa je mylná. A ukazuje se, že mylná je i Hobbesova vize.

Stejně jako většina lovců-sběračů, i !Kungové rozdělují práci

tak, že mužové loví a ženy sbírají ořechy, kořínky a jiné stravitelné části rostlin podle toho, co je kdy nejchutnější. Dospělí pracují dvanáct až devatenáct hodin týdně, a tak se rozhodně nedá říci, že by je obstarávání potravy nějak příliš zaměstnávalo. Dívky sice mohou dosáhnout dospělosti už v patnácti letech, ale chlapci se většinou nestávají členy společenství dospělých dřív, než oslaví dvacáté narozeniny. A když lidé přesáhnou šedesátku, „jdou na odpočinek" a ostatní se o ně starají, váží si jich a opatřují jim potravu po všechny zbývající dny jejich života. Stáří se vysoce cení pro zkušenost a moudrost. Tak je dětství a stáří ve společnosti !Kungů zproštěno povinností a zátěží.

Jaká je společnost, kde se pracovat začíná nejdříve v patnácti a končí se v šedesáti a kde denní pracovní doba obnáší dvě a půl hodiny? Americký antropolog Marshall Sahlins ji označuje jako původní blahobytnou společnost, v níž jsou omezené potřeby uspokojovány s minimem úsilí. To zajisté nejsou pravidla, která by se hodila na „odpornou, surovou a krátkou existenci".

Musíme ovšem připustit, že !Kungové jsou mimořádně šťastní, protože mají opravdu nevyčerpatelnou zásobu ořechů mongongo, které rostou v celých hájích na vrcholcích písečných dun. Mongongo jsou základem potravy !Kungů: v průměru sní jeden !Kung tři sta oříšků denně. Obsahem joulů to odpovídá asi jedenácti stům gramů vařené rýže a proteinů obsahuje taková denní porce tolik jako čtyři sta třicet gramů hovězího masa! Jaký div potom, že jeden z !Kungů řekl Richardu Leeovi: „Proč bychom něco pěstovali, když je na světě tolik oříšků mongongo?" Opravdu, každý rok posbírají !Kungové stovky kilogramů oříšků, a ještě víc jich shnije na zemi.

Jsou !Kungové špatným příkladem života lovců-sběračů proto, že v jejich světě je tolik oříšků mongongo? Jistě ne, a to ze dvou důvodů. Za prvé, když Richard Lee měřil objem práce, kterou !Kungové vykonávají, trvalo už třetí rok nejkrutější sucho, jaké kdy bylo v této části Kalahari zaznamenáno. Nedaleko odtud, rovněž ve státě Botswana, byla celá třetina populace Bantu — je to pět set tisíc pastýřů a zemědělců — na konci svých sil a možností a Světový program výživy při Organizaci spojených národů musel zahájit pomocnou akci proti hladomoru, aby je zachránili. Přirozené produkty země tehdy stačily k tomu, aby si !Kungové udrželi vynikající zdraví, aniž se přitom museli nějak zvlášť namáhat. Možná že času věnovaného shánění potravy by bylo ještě méně, kdyby Lee navštívil !Kungy v roce s normálními dešťovými srážkami, a času k zahálce, tanci a pospolitému životu by bylo ještě více.

Druhým důvodem, proč můžeme věřit, že !Kungové nejsou se svou bohatou zahálkou ničím výjimečným, přestože mají tak vynikající zdroj hodnotné potravy, je příklad Sánů G/wi. Žijí na okraji kruté střední Kalahari a jistě hájí s vypětím sil už jen holou existenci; vždyť musí pracně dobývat nejen jídlo, ale i vodu! Opravdu se zjistilo, že opatřování jídla věnují víc času než !Kungové: v průměru pracuje dospělý G/wi téměř třicet tři hodiny týdně. Ale pořád ještě to nevydá na průměrný pracovní týden lidí, kteří udržují v chodu složitou, technicky vyspělou ekonomiku většiny bohatých společností.

Objektivní vědecké odhady objemu práce lovců-sběračů v nejrůznějších prostředích docházejí k hodnotám mezi vynaloženou prací Sánů !Kung a Sánů G/wi. Většina průkopnických badatelů z viktoriánské éry se sice shoduje s předsudky obsaženými v myšlenkách filozofa Hobbese, ale někteří přece jen viděli skutečnost líp. O australských domorodcích například napsal v roce 1841 sir George Gray: „Za běžných podmínek mohou získat potravu na celý den za dvě až tři hodiny." V duchu obhajoby viktoriánské pracovní morálky nicméně dodává: „... jsou navyklí pohybovat se zahálčivě z jednoho místa na jiné a cestou lenošně sbírat potravu." V roce 1845 řekl John Edward Eyre o těchže lidech: „Zjistil jsem, že domorodci si obvykle mohou bez velké námahy a únavy opatřit za tři až čtyři hodiny dost jídla na celý den."

Melville Herskovits napsal roku 1952 ve své knize Ekonomická antropologie, že Sánové z Kalahari a australští domorodci jsou „klasickým příkladem lidí, jejichž ekonomické zdroje jsou z nejchudších ... takže ... jen s největším úsilím a pílí se mohou

udržet při životě". On sám byl v tomto případě klasickým příkladem lidí, kteří aplikovali krátkozraké a předpojaté ekonomické analýzy na způsob života, kterému nerozuměli. Právě takové analýzy vedly k závěrům, že lovci-sběrači se nedopracovali žádné vyšší kultury prostě proto, že musí tak velmi těžce shánět potravu. Složitě vyřezávané a nádherně zdobené kulturní předměty opravdu nemají v životě lovců-sběračů místo — ne proto, že by neměli kulturu, ale protože celý jejich život snese pouze předměty, které se dají snadno přenést z jednoho tábořiště do jiného. (Přesnější bude říci, že lovec omezuje svoje vlastnictví na věci, které může do dalšího tábora odnést jeho žena — nebo jeho ženy.) Lovci-sběrači raději nosí kulturu v hlavě než kulturní předměty na zádech: písně, příběhy, tance, to všechno patří k bohaté struktuře jejich kulturního světa.

Pěkný příklad toho, jak může být kultura formována ekologickou nezbytností, podávají Sánové G/wi svými složitými zákazy požívání určitých druhů masa. Kultura G/wi zakazuje a vylučuje maso z hyen, supů, divokých psů a lvů z jídelníčku. Stejná tabu platí pro mnoho jiných lovců-sběračů. Nejzajímavější však jsou zákazy kolem malých antilop trávních, noháčů, dropů a želv. Jen děti a lidé nad čtyřicet let smějí jíst želví a dropí maso. Masa malých antilop trávních a noháčů se nesmí ani dotknout manželé, kteří mají děti do šesti měsíců, a lidé, kteří upadají do transu při gazelím tanci. Při těch řídkých příležitostech, kdy je ulovena velká antilopa losí, kudu, přímorožec, buvolec, pakůň, žirafa, antilopa skákavá nebo pštros, se k hostině připojí každý. Tabu je tu diktováno velikostí zvířete: maso zakázané některým skupinám obyvatel pochází z malých zvířat a nevystačí k nasycení celého tábora; ostatního masa je dost pro všechny.

Výsledek takových tabu je velmi humánní: maso malých živočichů (které je obvykle nejčastější kořistí lovců) dostanou nejzranitelnější členové tlupy. Lidská mysl je zajisté dost vynalézavá, aby vytvářela hodnoty jen k uspokojení potřeby tvůrčí práce kulturního tvora, nevázané na praktické potřeby života. Za společenskými pravidly se však často vyplatí hledat biologické příčiny. Tak všeobecný zákaz krvesmilstva — incestu mezi lovci-sběrači a v každé jiné společnosti je jasným příkladem biologického imperativu ve společenském hávu.

Jiným naprosto univerzálním pravidlem mezi lovci-sběrači je rozdělení starosti o potravu: muži opatřují maso, ženy sbírají vhodné části rostlin. Tyto dva způsoby opatřování potravy nejsou v žádném případě rovnocenné. Každý, kdo měl možnost pobýt v táboře lovců-sběračů, ví, že rostlinná strava je považována za nutné „palivo" pro organismus, ale že maso znamená mnohem víc. Když muž přináší maso, ať je to malý noháč hozený přes rameno, nebo pořádná masitá kýta uříznutá z velké antilopy, rozšíří se vlna vzrušení po celém táboře velmi rychle. Čím větší úlovek, tím větší nadšení.

Nejenže lovci-sběrači prohlašují, že jim maso chutná lépe než potrava z rostlin; maso je také základem společenských vztahů důležitých pro způsob jejich života: je-li masa dost, rozdělí ho lovec pečlivě mezi všechny lidi v tlupě. Není to tak, že by rozdělil kořist, řekněme, na dvacet pět dílů, a pak podal po kuse každému z pětadvaceti členů tlupy. Lovec, který zvíře zabil, přidělí velké kusy svým nejbližším příbuzným a těm, k nimž má nějaké závazky. Lidé, kteří obdrželi svůj díl z tohoto prvního dělení, pak zase dají části tohoto daru svým nejbližším příbuzným a také vyrovnají své dluhy. Tak to pokračuje dál: maso se rozděluje podle spřízněnosti a zavázanosti.

S rostlinnou potravou je to jiné: když žena přinese, co nasbírala, zůstane to v její rodině. Rostliny se většinou nerozdělují — nejsou důležitým předmětem výměny. Maso je bezpochyby specialitou nejen jako jídlo, ale i jako důležitá složka společenského styku a „politické" struktury tlupy. Úspěšný lovec může získat velkou prestiž — nemusí to být nutně úcta k jeho odvaze a šikovnosti při stopování, pronásledování a skolení zvěře; spíš si zaváže lidi a získá jejich úctu tím, že rozdílí hodně masa. To je jediná forma moci, jaká se objevuje ve společenstvích lovců-sběračů. Pro své společenské postavení a pro schopnost opatřit vysoce ceněné maso má úspěšný lovec často několik žen.

Lovci-sběrači znají monogamii a v jejich společenství se vyskytuje, ale jen málokdy je pravidlem, jako je tomu ve většině vyspělých zemí. Zda má muž jednu nebo více žen, to záleží na jeho loveckých a „politických" schopnostech: čím je schopnější, tím víc žen může požadovat. A paradoxně je na tom lépe, když jich má několik, protože je téměř neměnnou skutečností, že u lovců-sběračů opatřuje většinu jídla pro rodinu žena. Richard Lee odhaduje, že maso uhradí v potravě !Kungů jen třicet procent všeho jídla; zbytek je potrava rostlinná, a tu opatřují ženy. Maso je vzácné a je těžké ho opatřit, zatímco rostlin je dost a nemusí se vystopovat, uštvat, zabít. V řeči ekonomie je lov činnost s vysokými náklady a nízkou návratností (ve čtyřech případech z pěti se lovci vracejí s prázdnýma rukama), sběr rostlinné potravy je bez rizika a je výnosný. Snad je už v lidské povaze přeceňovat to, co se těžko získává, a podceňovat snadno přístupné zdroje, na nichž ale závisí náš život. Jeskynní umělci doby kamenné v Evropě i v Africe jistě víc usilovali zachytit vzrušující atmosféru kolem zvěře než poklid a nehybnost stromu s oříšky, mongongo nebo jiného základního zdroje obživy.

Zase jednou se může zdát, že situace !Kungů je výjimečná, protože mohou celé dny hodovat na pražených oříšcích mongongo a nic je nenutí lovit zvěř. Ale odpověď bude opět znít, že způsob života !Kungů je zcela typický pro všechny lovce-sběrače. Reprezentuje velmi dobře tento typ existence. S výjimkou lovců-sběračů žijících na nejzazším severu, kde je jedlých rostlin málo a jen v krátkém období, jedí všichni tito lidé po celém světě víc rostlinné než masité stravy. Maso ulovené zvěře uhradí 20 až 45 % potravy; průměr je 35 % a to téměř přesně odpovídá spotřebě masa !Kungů.

Bylo by proto daleko přesnější říkat těmto lidem sběrači-lovci než lovci-sběrači. Teprve poměrně nedávno přestali být antropologové oslněni představou lovu jako „primitivního způsobu života" a ještě později dovolili přidat slovo „sběr" k popisu ekonomiky primitivních lidí. Ale my budeme od této chvíle používat přesnější termín sběrači-lovci místo lovci-sběrači. Zvyk, pravděpodobně trochu přiživovaný mužskou ješitností, může staré nepřesné označení ještě nějaký čas udržet v oběhu. Přesto zůstává důležitou a výchozí skutečností, že způsob života našich primitivních předků byl téměř určitě sběračský a lovecký a nebyl ovládán žízní po krvi.

Když se žena vydá sbírat potravu, obvykle ve společnosti jiných žen, má u sebe dva nepostradatelné předměty: hůlku, kterou potřebuje na vyhrabávání výživných hlíz, a něco, v čem by donesla potravu do tábořiště. Ženy !Kungů si dělají jakési loktuše — vaky zvané karosy; jsou z nevydělané kůže velkých antilop a zavěšují se přes ramena na plece. Za třetí tu bývá dítě, kterému mohou být až čtyři roky. V loktuši se nosí jak nasbíraná potrava, tak dítě.

Technické vybavení pro sběr je velmi jednoduché: schránka, v níž by se potrava odnesla, a mají-li být na jídelníčku hlízy, oddenky nebo kořínky, musí mít sběračka hůl stále ostrou, aby je vyhrabala. Na svých sběračských výpravách přiostřují ženy kmene !Kung hole několika zkušenými údery hrubého kamenného odštěpku. Hmotné vybavení pro tuto část smíšené ekonomiky sběračů-lovců už nemůže být jednodušší — a také méně působivé. A přece je to všechno, co sběračky potřebují. Umění sběru je jinde: žena musí mít velké znalosti a zkušenosti, musí vědět, kam jít a kdy tam jít. Různé druhy jedlého ovoce, bobulí, ořechů, kořínků a výhonků jsou k mání v různých ročních obdobích a na různých místech. Sběračka musí odhadnout, zda je výhodnější cestovat, řekněme, čtyři kilometry v určitém směru k dobrému zdroji, nebo šest kilometrů v opačném směru ke zdroji ještě bohatšímu, kde však plody možná ještě nedozrály.

Abyste měli ve sbírání úspěch, musíte mít v hlavě dokonalou mapu kraje, a to nejen prostorovou, ale i časovou: musíte vědět, kam jít a v kterou dobu, aby — v termínech moderní ekonomie — vaše úsilí přineslo maximální zisk. Klíč k tomuto typu ekonomiky je ve schopnosti shromažďovat a třídit informace — je to duševní výzbroj, nikoli nástroj, který by člověk třímal v ruce.

Lov klade na člověka větší požadavky než sběr, ale zase ne

o tolik větší. I úspěch lovce závisí spíš na schopnosti využít vědomostí, které už má: víc času, úsilí a důmyslu vynakládá na vystopování a sledování zvěře než na její zabití. Spíš hledá způsob, jak se dostat o metr blíž k nic netušící kořisti, než aby zkoušel zdokonalit svůj šíp tak, že by doletěl o ten metr dál.

Jednoduchost technik používaných v komplexní sběračsko-lovecké ekonomice by nás mohla velmi snadno zavést k mylným představám o našich prvních předcích. Svádí například k tomu, že se podle vyspělosti technologie usuzuje na vyspělost myšlenkovou. A to je chyba. Když totiž vycházíme z hmotných archeologických nálezů, snadno přiřkneme tvorům, kteří si obstarávali živobytí s tak jednoduchými nástroji jako hominidi, i jednoduchý způsob života a málo pokročilou mysl. Když už jsme poznali dnešní sběrače-lovce, víme, že víc už bychom se těžko mohli mýlit.

Sběrači-lovci tvoří pevnou součást svého prostředí a nelze o nich uvažovat odděleně. Ženy vědí o rostlinách všechno a mají hluboký cit pro to, kdy a kde najít jejich jedlé části. Muži mají vědomosti vzdělaných přírodopisců a rozsáhlé znalosti o chování zvířat. Součástí výzkumu !Kungů byly „semináře" o chování zvířat, které pořádali Nicholas Blurton Jones a Melvin Konner s muži mnoha vesnic. Když skončil den a lidé se sesedli kolem táborového ohně, aby probrali denní události, plánovali zítřejší činnost, nebo si jen vyprávěli příběhy, povzbuzovali Blurton Jones a Konner některé muže, aby se rozpovídali o světě zvířat, jak ho cítí a vidí oni. Nebylo to nijak obtížné; mužům činilo takové „seminární cvičení" veliké potěšení.

O „svých" zvířatech povídali se stejným zaujetím jako takzvaní milovníci zvířat u nás. Na rozdíl od nich se však vždycky drželi skutečnosti. Nevymýšleli si nic, co skutečně neviděli — pravda jim připadala zajímavá a obdivuhodná až dost. !Kungové znají dokonale fyzické uzpůsobení a schopnosti celé řady zvířat a s jejich chováním jsou důvěrně obeznámeni až do nejmenších podrobností.

Dalo by se očekávat, že procesy evoluce vybaví lovce zájmem

o chování zvířat jen do té míry, aby byli schopni sledovat a zabíjet svou kořist. Ukázalo se však, že evoluce obdařila !Kungy zvídavostí vskutku nadměrnou: vědí o zvířatech víc než potřebují a jejich zájem rozhodně přesahuje nutné minimum. Někdy jejich zvídavost dokonce překáží dobrému lovu a získání potravy: při jednom „semináři" popisoval lovec do delikátních podrobností milostnou hru přímorožců; sledoval ji tak zaujatě, že zapomněl vystřelit šíp. Přímorožci unikli dřív, než se lovec vrátil ke svému praktickému úkolu přinést jídlo do tábořiště.

Blurton Jones a Konner se často dovídali věci, kterým prostě odmítali věřit; později ale objevili, že !Kungové mluvili pravdu. O přírodě mají !Kungové přinejmenším stejné vědomosti jako kterýkoli sebevědomý, příslušně školený intelektuál: jejich pozorování se rozhodně vyrovnají pozorováním Aristotelovým nebo pozorováním Gilberta Whitea. Chudě vysvětlují chování zvířat: otázka ‚proč' je netrápí. Když na ně Blurton Jones a Konner naléhali, dostalo se jim antropomorfních představ — na přírodu přenášeli lidské vlastnosti. Tak například skutečnost, že lvi loví nejraději pakoně, vysvětlují tím, že jejich maso chutná lvům nejvíc. Zajímavé je, že zvířatům připisují motivaci nepřejícnosti (která je v pospolitosti !Kungů zcela neznámá): lvi nepřejí vnitřnosti své kořisti supům, proto je zahrabávají do země, a levharti uskladňují maso zabitých zvířat do korun stromů, protože ho nepřejí hyenám.

!Kungové mají obrovské bohatství informací o chování zvířat, ale vůbec žádná vysvětlení; to je zajímavý kontrast se stavem etologie v šedesátých letech u nás, kdy chyběly objektivní zprávy o tom, co zvířata dělají, ale bylo k mání plno teorií o tom, proč to dělají!

Když jsou !Kungové na lovu — většinou ve dvojicích —, řeší neustále problémy, které se od minuty k minutě mění: kde je zvíře teď?, kudy běží a jak rychle?, je pravděpodobné, že prudce změní směr?, jak vážně je raněno?, jak dlouho může pokračovat, než se zhroutí? Na takové otázky musí lovec odpovídat stále znovu, aby správně odhadl, jaké jsou vyhlídky na kořist. Lvi

a jiné velké šelmy svoji kořist vystopují, napadnou a zabijí. Podaří-li se zvířeti uprchnout, lev ho nepronásleduje. !Kungové však musí svoji oběť stopovat po výstřelu stejně jako před výstřelem, protože šípový jed obvykle usmrcuje až po nějaké době.

K celkovému odhadu situace musí lovec uvažovat velký souhrn skutečností a musí provést jejich bleskovou analýzu: musí brát v úvahu, jaké je roční období, jak den pokročil, jaké je horko, odkud fouká vítr a jak je silný, jaká je půda, po níž se zraněné zvíře pohybovalo, musí číst ze stop i z trusu, musí sledovat, kolik krve uniká z rány, odhadnout, kam asi bylo zvíře zasaženo, a musí sledovat trávu, větvičky i keře ve stopě kořisti. Protože ví, jak se bude zvíře za daných podmínek asi chovat, může velmi přesně odhadnout, zda k večeři maso bude nebo nebude. Na jednom příkladu Konner názorně ukazuje, podle jakých detailů se !Kung rozhodne, zda bude dál kořist pronásledovat. Vracel se s jedním !Kungem z neúspěšného lovu antilopy kudu do tábora, když lovec zjistil stopu přímorožce. Myslel si, že tudy běžel ráno téhož dne, a začal sledovat stopu. Asi po dvaceti minutách ale !Kung prohlásil, že pronásledovat přímorožce nemá cenu, protože stopy jsou z předešlého večera. Překvapený Konner se snažil zjistit, podle čeho došel lovec k takovému úsudku, ale neobjevil nic. Požádal tedy o vysvětlení. !Kung ukázal na myší stopu, která se táhla přes jeden otisk kopýtka přímorožce, a vysvětloval: myš je noční živočich; zanechá-li stopy na otisku kopýtka, znamená to, že tudy gazela musela projít někdy před touto nocí. Jak jednoduché!

Ve srovnání s lovci-zvířaty jsou lidé vybaveni neuvěřitelně špatným čichem, a tak to, co dokáže lev jediným zavětřením, musí dokázat důvtipem. V jednom se však chovají stejně jako lvi: při sledování kořisti úzkostlivě dbají, aby na sebe neupozornili ani nejmenším hlukem: pohybují se bušem jistě a tiše v dokonalém souznění s krajinou. Pozorování, nápady a závěry si sdělují jen pohyby rukou. Jak je to jiné ve srovnání s bezstarostným štěbetáním žen, které se vypravily na svůj neokázalý, ale životně důležitý sběr bobulí, ovoce, kořínků, hlíz.

Lidé zvyklí na technicky vyspělé systémy hospodaření nemohou v životě sběračů-lovců pochopit jednu věc: ti lidé vůbec nešetří a nezajišťují se pro budoucnost — potravu, kterou shromáždili, snědí, jako by nebylo žádného zítra! Když se vrátí žena s loktuší naplněnou jídlem — obvykle je v ní ještě dítě —, má sice pro rodinu dost jídla na několik dní, ale to není vědomé a uvážené zajišťování budoucích dnů. Je to jen důsledek skutečnosti, že zvlášť výživné potravy bylo dost a sběr se vydařil.

!Kungové a většina sběračů-lovců by bezpochyby mohli mít hotové sklady potravy, kdyby je mít chtěli. Mohli by udit maso a uchovávat ořechy i jinou vhodnou rostlinnou potravu v daleko větší míře, než to dělají. Takový způsob života však nezvolili. Jsou to rozmařilí blázni bez smyslu pro šetrnost a hospodárnost? To si o nich jistě myslel Baldwin Spencer, když v roce 1899 napsal o australských domorodcích, že se chovají, jako by neměli „nejmenší starost nebo alespoň pomyšlení na to, co může přinést zítřek". Toto kacířské počínání, tak cizí vyspělým civlizacím, se dá ovšem vysvětlit docela přirozeně: sběrači-lovci se svým způsobem života cítí zcela zabezpečeni. Rodney Needham řekl, že chování těchto lidí ukazuje „důvěru v možnost okolí uživit je a důvěru ve vlastní schopnost obživu z okolí získat". Život většiny sběračů-lovců je neustálé střídání práce, zahálky a pospolité zábavy. Od tábořiště k tábořišti se pohybují se samozřejmou bezstarostností; není to odevzdanost osudu, ale důvěřivá jistota, jejíž kořeny jsou zapuštěny hluboko v naprostém souznění s přírodou. Jak jiný je život lidí, kteří jsou připoutáni k obdělané zemi a pomalu zrající úrodě, s neustálým strachem, že většinu potravy na budoucí rok může zničit jediná bouře, jediná zhoubná choroba rostlin!

Společenstva sběračů-lovců udržují svůj životní standard podstatně nižší, než jaký by mohl vzhledem k dosažitelným zdrojům být; to dělá velký dojem na ekonomy a víc než vyvádí z míry biology. Ekonomové by tu mohli mluvit o stanovené míře dovoleného čerpání zdrojů. Dá se to také říci docela obyčejně: sběrači-lovci prostě nepokoušejí štěstí. Kdyby si z prostředí každý rok

brali plných sto procent toho, co se nabízí, nevyhnutelně by v neúrodných letech nesmírně strádali.

Nepředstavujeme si ovšem, že by se čas od času scházela hospodářská rada !Kungů (nebo jiných sběračů-lovců), aby rozhodla, nakolik se nadále budou dané zdroje využívat. Ne. Do životního způsobu lovců je zabudována určitá bezpečnostní brzda, vrozená preventivní ochrana před hubenými lety. Pro sběrače-lovce je to zcela jistě „jen" neuvědomělý životní prvek; pro biology je to velmi reálný problém. Zatím si nedovedou představit mechanismus, který by lidská společenství spojil s vnějším prostředím natolik, aby mohla žít pod dané možnosti. Nicméně mozek Homo sapiens takovým mechanismem vybaven je, a velmi pravděpodobně už celé dlouhé věky — snad už od té doby, co se začalo vyvíjet první sběračsko-lovecké hospodářství.

Sběrači-lovci jsou zjevně uzpůsobeni tak, že své životní prostředí nikdy nepřetěžují; nedílnou součástí takového uzpůsobení je četnost porodů. Ženy !Kungů porodí v průměru jedno dítě každé čtyři roky, takže po skončení plodného věku dala každá žena život čtyřem nebo pěti dětem. Dospělosti se jich dožije asi polovina, takže se populace zhruba reprodukuje, snad s mírným přírůstkem.

Odkud se bere magické číslo čtyři? Nejdál nás dovede odpověď, že čtyřletý rytmus je dán nutností pečovat o dítě: matka je kojí nejméně dva a půl roku, ale většinou mnohem déle, a další kojenec by potravy ubíral. To dlouhé kojení je nutné, protože pro měkké dásně drobných dětí nebývá dost měkké stravy, a také proto, že kojení pomáhá oddálit další početí; tak se zajišťuje dlouhý interval mezi porody dvou dětí. Příčiny a následky tvoří uzavřený kruh.

Kdykoli se ženy !Kungů vydají na sběr, nesou své dítě s sebou; když už se dítě blíží věku čtyř let, je jistě pořádným břemenem. Nebylo by možné nosit ve vaku s kořínky a bobulemi ještě další dítě: na svých sběračských výpravách a na pochodech od tábořiště k tábořišti ujdou ženy !Kungů každý rok asi čtyři a půl tisíce kilometrů — další dítě by už bylo neúnosnou zátěží. Velikost

zátěže, jakou musí žena za život odnosit při dvouletém, tříletém, čtyř a pětiletém intervalu mezi porody, se dá lehko vypočítat. Práce, která by se musela vynaložit při krátkých intervalech, je obří, ale jakmile se dosáhne intervalu čtyř let a o málo více, křivka prudce klesne; při dalším zvětšování intervalu už tak výrazně neklesá. Čtyřletý interval se podle matematických výpočtů jeví jako rozumný. !Kungové a většina jiných sběračů-lovců došli ke stejnému výsledku i bez dobrodiní matematiky.

Ke stejnému řešení došli sběrači-lovci na celém světě, v nejrozdílnějších životních podmínkách. To nás nutí připustit, že čtyřletý cyklus rození je cyklem základním. Tak se bezpochyby zajistí minimální přírůstek obyvatelstva, ale to ještě nevysvětluje, proč je udržování minimálního přírůstku v pospolitosti sběračů-lovců zakotveno biologicky.

Prodloužené kojení zabraňuje do jisté míry oplodnění, ale rozhodně to není — jak leckdo sám zjistil — žádná bezpečná antikoncepční metoda. Po narození dítěte ukládají společenská pravidla mnohých sběračů-lovců právě proto dlouhou zdrženlivost v sexuálním styku. Obvykle ale nemá být delší než rok; jinak by se nároky na sebeovládání skutečně trochu přehnaly. Nepřekvapí proto běžné potraty a zabíjení novorozeňat (zvlášť novorozeňat ženského pohlaví). V životě sběračů-lovců je to sice skrývaná, ale běžná záležitost. Když například přišel Chagnon do vesnice Yanomamů, byla žena jménem Bahimi těhotná. Když se dítě — a byl to chlapec — narodilo, Bahimi ho okamžika zabila. V slzách vysvětlovala Chagnonovi, že by chlapec ubíral mléko staršímu bratrovi Ariwari, kterého — ve třech letech — ještě kojila. Než by matka riskovala, že Ariwari nepřežije otřes a nebezpečí brzkého odstavení, zabila svého druhorozeného syna. Smutné, ale nutné rozhodnutí.

Jistě to raní city lidí vychovaných moderní kulturou, v níž se lidský život musí zachovat za každou cenu — a často je to ohromná cena —, ale musíme připustit, že systematické zabíjení novorozeňat bylo zřejmě v dlouhé lidské historii obvyklé. Kočovný život sběračů-lovců to vyžadoval. Teprve s objevem ze-

mědělství, který umožnil poměrně usedlý způsob života, se mohly intervaly mezi dětmi v rodině zkrátit. A tím se poprvé pootevřela cesta k populační explozi.

Život sběračů-lovců potřebuje prostor, a hustota populace je proto řídká: normální je v průměru jedna osoba na 2,5 km². Ne že by sběrači a lovci nemilovali společnost a nechtěli být jeden druhému blíž, ale sbírat a lovit se musí na velkém území, jinak není naděje na úspěch. Jaká je psychologie těchto sběračů-lovců a jak se změnila, když lidé přestávali lovit? Je například bojechtivost Indiánů Yanomamo dána potřebou chránit pečlivě obdělané zahrady? Nakolik ovlivňuje poměrná pohyblivost a územní volnost sběračů-lovců a poměrná vázanost na místo u zemědělců psychologii každodenního života?

Každé jednotlivé tábořiště !Kungů je výslednicí potřeby společného soužití i ekologické nutnosti rozptylu: lidé tu žijí, pracují, zahálejí a hrají si v těsné vzájemné blízkosti, často v důvěrném kontaktu. Každá rodina má malou chýši; v období dešťů ji postaví z dlouhých prutů ohnutých do konstrukce podobné kopuli, která se ještě pokryje listím a trávou. Nezbytné ohniště je středem rodinného života: tam se vaří jídlo a kolem něj se rodina sesedá k jídlu. Chýše bývají uspořádány přibližně do kruhu; prostor uprostřed patří celé pospolitosti, tancům a rozdílení masa z velké kořisti. Neexistují zvláštní obytné a „pracovní" prostory — když chce například několik mužů připravit jedovaté šípy, sejdou se kolem některého rodinného ohniště a tam si při práci vyprávějí příběhy. Ohniště jednoho každého se může v průběhu tábořeni stát střediskem kterékoli činnosti — v pospolitosti sběračů-lovců opravdu nejsou specialisté.

Uspořádání tábořiště !Kungů nám může být vodítkem, když se pokoušíme vyčíst z archeologických nálezů způsob života v dobách dávno minulých. Jsou-li v pravěkém tábořišti náznaky chýší uspořádaných do nějakého pravidelného obrazce, může to být známkou prvních počátků rodiny uvnitř sociální skupiny; v živočišném světě je to něco naprosto ojedinělého.

Konkrétní počet obyvatel v tábořištích !Kungů se mění od

místa k místu, ale v průměru je to dvacet pět osob. Dvacet pět je dalším důležitým číslem v životě sběračů-lovců, protože právě tolik lidí tvoří (v průměru) tlupu, ať žije kdekoli na světě. Zdá se, že dvacet pět je optimální počet ke zvládnutí smíšeného hospodaření sběračů a lovců, a to jak z hlediska území, které mohou obsáhnout, tak z hlediska spolupráce nutné k exploataci tohoto území. K zajištění dostatečného množství potravy potřebuje každý (jak už jsme řekli) asi 2,5 km² země; tlupa o dvaceti pěti členech tedy musí mít k dispozici asi 60 km². Představme si teď, že by tlupa měla sto členů: musela by využívat zdrojů na ploše asi 260 km², a to by mohla dokázat jen neobyčejně pohyblivá skupina lidí. Jak se dalo očekávat, skupina o dvaceti pěti členech vychází z daných biologických možností.

Většina !Kungů loví ve dvojicích, a to jistě nevyžaduje žádnou velkou organizovanost. Má-li však někdo štěstí a skolí velké zvíře, rozčtvrtí ho všichni muži a všichni odnášejí maso do tábořiště; nastupuje širší spolupráce. Na rozdíl od !Kungů loví například Bihárci v Indii a Mbuti v Kongu často do dlouhých sítí. Zahánějí zvěř do sítí napnutých ve značné délce mezi stromy; takový lov nemůže být úspěšný, nespojí-li se ke společnému dílu více jedinců. Stále oblíbený výklad lidské evoluce vyzdvihuje takovou spolupráci velkých skupin lovců jako klíčový bod v utváření charakteru lidstva.

V minulosti bylo jistě mnoho případů, kdy se lidé sdružovali do velkých skupin, aby využili krátké příležitosti bohatého lovu. V archeologických nálezech jsou pro takový typ činnosti důkazy: u Olorgesailie v Keni se našly pozůstatky hromadně pobitých paviánů, staré půl miliónu let, a podobného stáří jsou i pozůstatky velkého množství zabitých slonů ze Španělska. Pro začátky lidské společnosti je však bezpochyby nejdůležitější spolupráce v rámci smíšeného hospodaření jako takového. Odpovědnost za splnění různých úkolů byla rozdělená a jeden každý byl závislý na ostatních; za takových okolností musely být schopnost a pohnutky k práci na dosažení společného cíle základním evolučním imperativem. Sběrači-lovci by zkrátka nemohli využívat širokého

okruhu zdrojů, které měli k dispozici, kdyby vzájemně nespolupracovali. Schopnost spolupráce musí být jedním z nejzákladnějších rysů lidské povahy.

Existence pravých rodin (muži, ženy a děti) uvnitř tlupy je v živočišné říši unikátní, ale tlupy jsou obvyklé: šimpanzi, paviáni a gorily žijí v tlupách a některé jsou podobné tlupám sběračů-lovců velikostí. Na rozdíl od vyšších primátů jsou však lidské tlupy částmi větších společenství — kmenů. Taková organizace nemá mezi živočichy vůbec žádnou obdobu. Antropologové mluví vždycky o kmenu jako o kmenu dialektovém (tj. kmenu jednoho nářečí); tento útvar nám dává třetí „magické číslo" v životě sběračů-lovců. Prvním byl čtyřletý odstup mezi dětmi v rodině, druhým velikost místní tlupy — dvacet pět členů — a posledním je velikost dialektového kmene — pět set jedinců.

Velikost dialektového kmene se v nejrozdílnějších částech světa neomylně pohybuje kolem pěti set; zaznamenané odchylky se vysvětlují místními ekologickými podmínkami. Kmeny nejsou pouhým výmyslem antropologů, kteří dychtí analyzovat život technicky primitivních lidí a uspořádat jejich společenskou strukturu do útvarů, které sice vycházejí z objektivních skutečností, ale jsou přece jen poněkud uměle konstruované. Lidé sami jsou si dialektových kmenů velmi dobře vědomi a výrazně se s nimi ztotožňují. Vnějších znaků skupinové identifikace je dost: určitý styl oblečení nebo zdobení těla, zvláštní způsob výroby jinak čistě účelových předmětů — ale nejhlubší ze všech je charakteristický jazyk nebo dialekt. Odtud také dialektový kmen.

Proč vlastně kmeny existují? Jsou biologickou nutností, nebo produkty kultury? Kmenová sounáležitost se zajisté vyjadřuje prostřednictvím kulturních zvyklostí, ale zdá se, že jejich smyslem je ustavení tak velké populace, aby v ní byl přibližně stejný počet mužů a žen. Rodiny jsou základní hospodářské jednotky, tlupy jsou základní svazky sběračsko-lovecké ekonomiky a kmeny jsou nejmenší reprodukční celky, v jejichž rámci mohou tlupy fungovat.

Kdybyste byli mladým mužem plným síly, který se blíží věku na

ženění, a kdybyste žili v sběračsko-lovecké tlupě o pětadvaceti lidech, byla by vaše naděje najít alespoň jednu ženu přiměřeného stáří mizivá; pravděpodobnost, že si budete moci vybrat, nebo dokonce dívky trochu střídat, by se rovnala nule. A kdybyste už i našli možnou budoucí družku života, na níž by vaše oko spočinulo se zalíbením, byla by to téměř určitě vaše blízká příbuzná. A stejně jako všichni ostatní živočichové, i lidé organizují své záležitosti tak, aby vyloučili incest co nejdokonaleji. Jediná možnost, která pak zbývá, je poohlédnout se jinde.

Člověku je už vrozen takový způsob myšlení a jednání, že pod tlakem nutnosti vždycky vytěží určitý pokrok: protože mladí lidé musí hledat partnery jinde než doma (a to i kdyby ve vlastní tlupě náhodou bylo dost vhodných protějšků), splétají sběrači-lovci zcela bezděčně a samozřejmě předivo příbuzenských svazků na rozlehlém území tak dlouho, dokud počet lidí v jednotlivých skupinách nedosáhne úhrnu pěti set.

Americký antropolog Sherwood Washburn se jednou rozhodl, že se na celý systém společenských vazeb sběračů-lovců pořádně podívá. Jsou dány tyto konstanty a podmínky: průměrná velikost tlup, průměrná porodnost a kojenecká úmrtnost, obvyklý nepoměr mezi počtem narozených děvčat a chlapců, nutnost zabránit incestu. Jaká nejmenší populace může zajistit stejný poměr chlapců a dívek ve věku vhodném k uzavření sňatku? Došel samozřejmě k číslu pět set. Sběrači-lovci našli zase jednou správné řešení bez matematiky a bez počítače: nejúčinnější systém vykrystalizoval pod tlakem evolučního výběru.

Biologická nutnost se ovšem přioděla kulturním hávem: sběrači-lovci mají většinou složitá pravidla, směřující k usnadnění sňatků mezi členy jednotlivých tlup a k zákazu sňatků mezi členy tlupy jedné. Odborně se to nazývá exogamií (což je termín antropologů). Exogamie je základem styků mezi jednotlivými tlupami, a proto je vědomí spřízněnosti mezi těmito lidmi tak hluboce zakořeněno. Každý ví velmi přesně, s kým a jak je příbuzný, s kým se smí oženit a s kým ne. Exogamie se realizuje přísnými pravidly pro sňatky, a podle nich se řídí každý, kdo se chce ženit

nebo vdávat. Tak například vlastní bratranci a sestřenice (děti otcova bratra a matčiny sestry) nesmí uzavřít sňatek, zatímco svazky mezi nevlastními bratranci a sestřenicemi (děti otcovy sestry a matčina bratra) jsou vítány. Někdy je to opravdu složité: mohlo by se stát, že muž zvolí dívku, která je zároveň dcerou bratra jeho matky (čili je dcerou chlapcova strýce z matčiny strany), dcerou dcery bratra matky jeho matky (je prapravnučkou jeho praprastrýce z matčiny strany), a konečně dcerou dcery sestry chlapcova otce (čili je vnučkou chlapcovy tety z otcovy strany).

Také paviáni a šimpanzi se řídí exogamií: mladý dospívající pavián obvykle opustí tlupu, v níž se narodil, a připojí se k jiné; u šimpanzů odcházejí naopak mladé samice. K účinnému dosažení exogamie vede tato zvířata biologický imperativ — pud, který samozřejmě není vyjádřen žádnými pravidly. U lidí je zajímavé, že vytvořili společenská pravidla (někdy jsou neuvěřitelně složitá), která zabraňují incestu a zároveň zajišťují vazby uvnitř úspěšné populace. Nemělo by nás překvapit, že tato pravidla často přerostou základní biologickou nutnost: ženy se v mnoha případech stávají předmětem výměny, která má otevřít cesty obchodu nebo posílit spojenectví proti nepřátelům.

Indiáni Yanomamo mají kulturu, která je bez oddychu žene do neustálých vzájemných půtek; proto vdávají ženy do vesnic, které by mohly být dobrými spojenci. K získání bojových druhů je používají zcela otevřeně. Spojenectví upevňují také vzájemným obchodem, ačkoli to nemají vůbec zapotřebí — každá vesnice je soběstačná. Indiáni Yanomamo mají ovšem majetek, o který stále bojují: musí chránit úrodu ve svých zahradách!

Ve způsobu života sběračů-lovců na celém světě je mnoho společného; předpoklad, že alespoň něco z toho je zakořeněno v dávné minulosti této prastaré smíšené ekonomiky, jistě není ukvapený. Tlupy jsou téměř jistě pravěké formy organizace: našly se určité známky, které nasvědčují, že už v časném pleistocénu (před dvěma milióny let) byla některá tábořiště obývaná asi dvaceti pěti lidmi. Jisti si být ovšem nemůžeme. Dialektové kmeny mohly být složkou lidské historie velmi dlouho. Dá se dokonce předpokládat, že potřeba takového uspořádání a z ní vyplývající požadavek vyjádřit sounáležitost byly důležitými impulsy ve vývoji mluvené řeči. Jisti si můžeme být tím, že bez vyvinutého smyslu pro spolupráci a bez ochoty rozdělit se i sdílet osudy společenství by způsob života sběračů-lovců nikdy nemohl být tak úspěšný, jak bezesporu byl. Dokonalý úspěch dokazuje jak jeho dlouhá historie, tak pohotové přizpůsobení každému životnímu prostředí, které naše Země může poskytnout.

Jak se asi sběračský a lovecký způsob života v průběhu pliocénu vyvíjel? A co způsobilo, že tento odvážný rozchod s normální ekologií primátů byl tolik úspěšný? Tyto otázky si položíme v příští kapitole.